

Magyar Jog

Főszerkesztő
TÓTH MIHÁLY

Szerkesztő
SÁRINÉ SIMKÓ ÁGNES

TANULMÁNYOK

VÉKÁS LAJOS

A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban*

I. Bevezetés

Magyarország 1990-ben, négy évtized diktatúrája és zsákutcába torkolló gazdasági kísérletei után ismét a *magántulajdonon* és a *szabad vállalkozáson* alapuló társadalom létrehozásának útjára lépett. Ez az alapvető politikai fordulat egybevágott a mai fejlett Európában, mindenekelőtt az Európai Unió tagállamaiban elfogadott és megvalósított társadalomképpel. Ez a társadalmi modell a polgárok *magánautonómiájának* messzemenő elfogadását teszi szükségessé. Magától értetődő, hogy a magántulajdonos polgárok egymás közötti jogviszonyainak kódexe, az új Polgári Törvénykönyv (Ptk.) is a szociális piacgazdaság megvalósítását tekintette alapvető feladatának, összhangban a Magyarországon 1990 óta követett társadalompolitikai célkitűzésekkel és az azok megvalósítására elfogadott alkotmányos garanciákkal. A törvényhozó abból indult ki, hogy az új Ptk.-ban egy szociális elemekkel átszőtt, alkotmányosan védett piacgazdaság magánjogi feltételeit kell megteremteni.¹

A *magántulajdon* dominanciája mellett a magánautonómia másik alapvető követelménye a *szereződési szabadság*

elvének elfogadása.² Az újabb keletű társadalomtudományi irányzat, a *joggazdaságtan* is abból indul ki a szerződési jog értékelésénél, hogy „a felek szabad megállapodása az esetek többségében a társadalom számára optimális végeredményt hoz”.³ Ez elsősorban azt jelenti, hogy – funkcióképes versenykörülmények között – a szabad szerződéskötések eredményeként az *anyagi javak társadalmi méretekben viszonylag a legjobban hasznosulnak*, vagyis a piac az anyagi forrásokat az azokat a legjobban hasznosító helyre mozgósítja.⁴ Jogrendszerünkben a szerződési szabadság elve az Alaptörvény elvi tételében is megjelenik: „Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik” [M] cikk (1) bek.]. A magánjognak ezt a pillérét csak ott és annyiban indokolt korlátozni, ahol és amennyiben ez a szociális igazságosság követelménye érdekében elengedhetetlenül szükséges, és a piaci verseny szabadságának feltételei között még lehetséges.⁵ A magánautonómia harmadik tar-

² A szerződési szabadság fejlődéstörténetéhez lásd Atiyah, Patrick Selim: *The Rise and Fall of Freedom of Contract*. Oxford, 1979

³ Lásd Szalai Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. Budapest, 2013. 37. o. A joggazdaságtani elemzések az ún. Coase-tétel (két formája) segítségével azonosítják azokat a feltételeket, amelyek mellett a szerződéses szabadságon alapuló szerződéses alku társadalmilag optimális eredményre vezet.

⁴ Egyértelműen erre az eredményre vezetnek a jog gazdasági elemzésén alapuló vizsgálatok is, lásd Schäfer, Hans-Bernd – Ott, Claus: *Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts*. Berlin–Heidelberg, 2012. 423 skk. o., 449 skk. o.

⁵ A témához az újabb magyar jogirodalomban lásd Harmathy Attila: *A szerződési szabadságról*, In: Liber Amicorum. Studia E. Weiss dedicata. Budapest, 2002. 117–131. o.; Lenkovics Barnabás: *Szerződési szabadság – alkotmányos nézőpontból*, In: Liber Amicorum. Studia Gy. Boytha dedicata. Budapest, 2004. 247–254. o.; Vékás Lajos: *Szerződési jog. Általános Rész*. ELTE Eötvös Kiadó,

* Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete és az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszéke által rendezett konferencián tartott előadás szerkesztett szövege.

¹ Lásd Vékás Lajos: *Indító tézisek a polgári jog átfogó reformjához*. Polgári Jogi Kodifikáció 1 (1999) 2. sz., 3–6. o.

tóoszlopa az egyesülés és a társulás szabadsága, amelynek követelményeit a Ptk. – a magánjogi szabályozások bevált mintái nyomán – az egyesület, a gazdasági társaságok és a szövetkezet intézményeivel kívánja szolgálni.

II. Diszpozitív szabályozás a Ptk.-ban

A Ptk. a piaccgazdaság követelményeinek megfelelően mind a szerződési jog, mind a jogi személyek szabályozásánál – eltérő módon ugyan – kiinduló elvként fogadja el a felek autonómiáját.

1. A magánautonómia széles körű elismerése az árucserét közvetítő kötetmi jogi szerződések világában hagyományosan a szerződési szabadságban ölt testet. A szerződési szabadság közismerten három fő elemből tevődik össze: a szerződéskötési elhatározás szabadsága, a szerződő partner megválasztásának szabadsága és a szerződési tartalom alakításának szabadsága jelenti a három komponenst.

A felek szerződési tartalomalkító szabadságát a kötetmi jogi szerződések tekintetében a Ptk. tételesen is kimondja [6:58. § (2) bek., első mondat]. A törvény abból indul ki, hogy a vagyoni forgalom résztvevői szerződéses kapcsolataikban általában képesek érdekeik érvényesítésére és védelmére, ezért a magánjognak csak a lehető legszűkebb körben kell beavatkoznia. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a szerződéskötő felek szükségleteik és érdekeik kölcsönös egyeztetése alapján szabadon határozzák meg szerződésük tartalmát. A tartalmi szabadság keretében a Ptk. kötetmi szerződési joga elismeri a típuszabadságot. Ezért a szerződéstípusok normái körében a törvény csupán ajánlott mintákat kíván nyújtani a felek számára, amelyeken a felek szabadon változtathatnak. Ez történhet úgy, hogy a felek megállapodásukat több nevesített szerződés elemeiből állítják össze, vagyis vegyes szerződést kötnek. Rendelkezhetnek a felek úgy is, hogy szerződésük egyik nevesített szerződéstípusnak sem felel meg, vagyis atipikus, (innominát) szerződést hoznak létre.⁶

A szerződési tartalomalkító szabadságból következik a Ptk.-ban a szerződési jogi normák döntő többségének

engedő, diszpozitív jellege. Ez azt jelenti, hogy a szerződő felek a – jogaikat és kötelezettségeiket megállapító – szerződési szabályoktól egyező akarattal eltérhetnek [6:58. § (2) bek.]. Utalunk itt arra, hogy a Ptk.-nak a kötetmek közös szabályai közé emelt rendelkezései, amelyek a szerződésekre is vonatkoznak, döntő többségükben szintén diszpozitívak [6:1. § (3) bek.]. Így a felek jogait és kötelezettségeit megállapító rendelkezések mind a kötetmek közös szabályai, mind a szerződési általános szabályok, mind az egyes szerződéstípusok normái körében döntő többségükben diszpozitívak.

A szerződési jog alapvetően diszpozitív jellege abban a megfontolásban gyökerezik, hogy a törvényhozó – könnyen beláthatóan – nem lehet képes előre felmérni a felek által megvalósítani kívánt célokat a szerződések és a szerződéses kikötések beláthatatlan tömegére nézve. Ezért a törvény nem tud a felek szándékainak – akár típusaik szerint – egyenként teret engedni. Kötelező szabályozás mellett óhatatlanul tilalom vonatkozna olyan szerződési tartalmakra is, amelyek tiltását semmi nem indokolná. Sokkal helyesebb ezért a kötelező szabályozás általános elve alól tett kivételek módszere helyett fordított szabályozási eljárást követni: a felek tartalomalkító szabadságának teret nyitni, és azt kötelező előírásokkal csak ott korlátozni, ahol arra nyomós indokok szolgálnak. Ezt a tradicionális módszert alkalmazzák a magánjogi törvénykönyvek, ezt fogadta el az 1959-es Ptk., és ezt alkalmazza a Ptk. is. Kiemeljük, hogy a Ptk. – az 1959-es Ptk. 200. § (1) bekezdését pontosítva – mind a 6:1. § (3) bekezdésében, mind a 6:59. § (2) bekezdésében egyértelművé teszi, hogy a szabályoktól való eltérés joga csak a felek jogait és kötelezettségeit megállapító rendelkezések körében illeti meg a feleket. A jogintézményeket fogalmilag meghatározó normáktól és például az érvénytelenségi okokat vagy az érvénytelenség jogkövetkezményeit meghatározó szabályoktól a felek – főszabályként – nem térhetnek el.

A diszpozitív normákat a törvény a tipikus élethelyzeteket szem előtt tartva, a felek érdekeinek kölcsönös és kiegyensúlyozott figyelembevételével alkotja meg. A diszpozitív szabályok legfontosabb funkciója a szerződéssel együtt járó kockázatok igazságos elosztása a felek között. A joggazdaságtan – véleményünk szerint kissé egyoldalú, de a lényegét illetően használható – álláspontja szerint a kockázatot arra a félre helyes telepíteni, akinek a kockázat viselése kevesebb többletköltséget jelent. E szerint a kockázatot viselje az a fél, aki

- az adott kockázatot inkább ismerhette, jobban előre láthatta;
- az adott kockázatot kisebb költséggel megelőzhetette volna;
- aki az adott kockázattal szemben kisebb költséggel biztosíthatta volna magát.⁷

A diszpozitív szabályok jelentősége elsősorban abban áll, hogy a törvény által kínált szabályokat a szerződő feleknek nem kell „kitalálniuk”, adott esetben nem is kell

Budapest 2016, III. Fejezet; Darázs Lénárd: A szerződési szabadság és a verseny alkotmányos védelme. Acta Fac. Pol.-Iur. Univ. Sci. Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, 2007. 23–44. o.

⁶ A Legfelsőbb Bíróság elvi határozatban állapította meg, hogy a magyar jog nem ismer típuskényszert, és ezért a tulajdonjog megszerzésének jogcíme atipikus szerződésből is megállapítható. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a felperes által bejegyzés alapjául szolgáló okiratként benyújtott megállapodás a tulajdonjog-változás jogcímét megfelelően tartalmazza. A szerződés 2. és 3. pontjából ugyanis kitűnik, hogy az átruházók ingatlanuk tulajdonjogát visszerthes módon, ügyvédi tevékenység – mint ellenszolgáltatás – fejében a felperesre ruházzák. E szerződés lényegében a Ptk. szerinti adásvételi szerződésnek minősül, amelyben a vételárat pénzben meghatározták, de nem készpénzben teljesítették (EBH 2008.1843.).

⁷ Szalai Ákos: 3. lj.-ben i. m., 53. sk. o.

magállapodásukba foglalniuk, azok a törvény erejénél fogva érvényesülnek, kiterjednek a szerződésre, kivéve, ha a felek eltérően állapodnak meg. A diszpozitív szabályok *kitöltik a felek megállapodásának hézagait*. Ezzel a megoldással a szerződéssel kapcsolatos ún. *tranzakciós költségeket* is jelentős mértékben csökkenteni lehet.

A szerződéses viszonyok körében is vannak azért (igaz: csak kivételesen) kötelező (*kógens*) jogszabályok, amelyekből a felek egyező akarattal sem térhetnek el. A kógens rendelkezésektől eltérő szerződéses kikötés – függetlenül attól, hogy azt a törvény kifejezetten kimondja-e vagy sem – semmis. Kógens szabályokat ad a Ptk. mindenképpel olyan esetben, amikor a szerződő feleken kívüli érdekek: *harmadik személyek*, esetleg egy nagyobb közösség érdeke vagy a *társadalom erkölcsi értékrendjének védelme* kívánja meg a kötelező normával történő beavatkozást a szerződő felek autonómiájába. Kógens normákra van szükség ezenkívül ott is, ahol a szerződő felek jogi egyenjogúsága és mellérendeltsége mögött a gazdasági egyensúlyban, illetve a szakismeretben és informáltságban⁸ olyan hiány állapítható meg, amely a szerződés tartalmának meghatározására is nagymértékben kihat. Ilyen helyzetnek minősülnek elsősorban a *fogyasztóval* kötött szerződések. Ezek szabályozásánál a Ptk. kógens normákkal védelmi szabályokat állít fel a gyengébb fél érdekeinek hatékony érvényesítésére. A fogyasztókat védő szabályokat a törvény tematikusan helyezi el, azaz a konkrét kérdés megválaszolásánál állít fel külön normákat a fogyasztó védelmére. Ezeknek a normáknak kógens jellegét és a tőlük való eltérés semmisségét a Ptk. (6:100. §) félreérthetlenné teszi. Külön kategóriát képeznek a szabályozás jellege szempontjából az *általános szerződési feltételekkel* kötött szerződések, amikor is – a szerződéskötés sajátosága, a szerződés tartalmának egyoldalú meghatározottsága miatt – a nem fogyasztói szerződések is speciális rendelkezéseket kívánnak, ha nem is feltétlenül kógens norma formájában.

Olyan kivételes esetekre, amelyekben az egyik fél a diszpozitív szabályozás nyújtotta lehetőséget meg nem engedhető módon a maga javára használja ki, és a felek közötti kívánatos egyensúlyi helyzet így létrejött kirívó megbomlását konkrét kógens szabály hiányában nem lehet orvosolni, a Ptk. *generálklauzula* formájában megfogalmazott elvi tételei adnak beavatkozási lehetőséget a bíróság számára. Ilyen nyitott norma található a szerződés általános rendelkezései között is, mint például a *nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütköző* szerződés semmisségét kimondó szabály a 6:96. §-ban. A jogrend védelmét szolgálják ezenkívül a szerződések világában is a Ptk. közös alapelvei, amelyek a Bevezető rendelkezések között találhatóak. Ilyen védelmi jellegű alapelvek: a *jóhiszeműség és tisztesség elve* [1:3. § (1) bek.], az *adott helyzetben általában elvárható magatartás követelménye* [1:4. § (1) bek.] és a *joggal*

való visszaélés tilalma [1:5. § (1) bek.]. A jóhiszeműség és tisztesség elvében felállított zsinórmértékre vagy a joggal való visszaélés tilalmára támaszkodva lehet gátat szabni a diszpozitív szabályozás lehetőségével való visszaélésnek, ha azt az adott esetben közelebbi jogi eszközzel, például az általános szerződési feltételek szabályainak védelmi lehetőségeivel (a tisztességtelen kikötés érvénytelenségének kimondásával stb.) vagy a jóerkölcsbe ütközés megállapításával nem lehet elérni. Kérdés, hogy lehet-e, és ha igen, milyen szempontok szerint, alkalmazási sorrendet felállítani a Ptk. általános alapelveként megfogalmazott generálklauzulái és a kódex egyéb nyitott normái között. Véleményünk szerint ez a döntés nem alapulhat egyedül az általános és a különös logikai viszonyán. Helyesebb tartalmi különbségek alapján meghatározni az elvileg szóba jöhető, „versengő” nyitott normák alkalmazását. Például a jóhiszeműség és tisztesség követelményében nem dominál annyira az etikai elem, mint a jóerkölcsbe ütközés mozzanatában, és ezért egy szerződéses kikötés érvényességének értékelésénél adott esetben az előbbi alkalmazására sor kerülhet a jóerkölcs nyilvánvaló sérelme nélkül is.

2. A kötelmi jogi áruszerződések világához hasonlóan (de természetesen nem azonos módon) elismert a felek autonómiája a személyek *egyesülése és a társulása* körében is, és ennek megfelelően széles körben diszpozitív jellegűek a Ptk.-ban a jogi személyek szabályai.⁹ Ugyancsak hasonló a felek autonómiájának legáltalánosabb korlátja a két területen. A Ptk. szerint semmis a tilos és a jóerkölcsbe ütköző kötelmi jogi szerződés (6:95–6:96. §-ok), jogi személy pedig a törvény által nem tiltott tevékenység folytatására és cél elérése érdekében alapítható és működtethető [3:1. § (4) bek.].

Teljes mértékben biztosítja a Ptk. a *jogi személy létesítésének szabadságát*. A jogi személyek létrehozása a *polgári jogi jogalanyok magánautonómiája* körébe tartozó döntés, amelyet szabadon, az állam egyedi beavatkozása nélkül hozhatnak meg, azaz a jogi személy létrehozásáról a személyek szabadon rendelkezhetnek [3:4. § (1) bek.]. A jogszabályok – általános jelleggel – meghatározzák az alapítás szabályait, és a jogi személyeket a közérdek védelme érdekében nyilvántartásba veszik, de az állam ezenkívül nem avatkozik be a létesítés folyamatába, az teljes mértékben a jogalanyok döntési autonómiájának körébe tartozik. A magánautonómia általános normatív korlátját a jogi személy létesítésénél a Ptk. – mint említettük – a „tiltott cél” elérésének vagy „tiltott tevékenység” folytatásának kizárásával fogalmazza meg [3:1. § (4) bek.] A jogi személyek nyilvántartásba vétele is kizárólag a jogszabályban normatív módon meghatározott okok alapján tagadható meg [3:4. § (4) bek., második mondat]. „Mind-ez annyit jelent, hogy az állam nem mérlegelheti célsze-

⁸ E problémakör átfogó történeti, gazdasági, jogdogmatikai és jogösszehasonlító elemzését adja Fleischer, Holger: *Informationsasymmetrie im Vertragsrecht*. München, 2001.

⁹ Lásd Kisfaludi András: *A jogi személy létesítése*, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, 2. kiadás. Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest 2018.

rúsi szempontok alapján, hogy megítélése szerint szükség van-e egy adott jogi személyre, hanem a normatív feltételek teljesítése esetén a nyilvántartásba vétellel biztosítani kell a jogi létezés lehetőségét.”¹⁰

A kötelmi jogi szerződésekkel ellentétben *típuszabadság nem létezik* a jogi személyek alapításánál: jogi személyt csak a törvény által meghatározott jogi személy típusban lehet létrehozni [3:1. § (4) bek.]. A jogi személyt létrehozó felek számára típuskényszer ír tehát elő a törvénykönyv. Helyesen mutat rá *Kisfaludi*: „A típuskényszer a létrehozandó jogi személyre vonatkozó szabályok tartalmának kialakításában az alapítókat, illetve a tagokat megillető szabadságnak is korlátot szab. Nem lehet ugyanis eltérni a jogszabálynak azoktól a rendelkezéseitől, amelyek definíciós tartalommal bírnak, és ekként a jogviszony minősítésénél kerülnek alkalmazásra.”¹¹

A jogi személy jellegétől, természetétől függően e területen is érvényesül a *partnerválasztás szabadsága*. Természetesen eleve – fogalmilag – értelmezhetetlen ez a kérdés az alapítványnál és az egyszemélyes társaságoknál. De a tagsággal járó jogi személy típusoknál: az egyesületeknél, a többszemélyes társaságoknál és a szövetkezeteknél is eltérő jelentősége van a partnerek személyének; a részvénytársaságoknál például egészen elhanyagolható. Azoknál a jogi személy típusoknál, amelyeknél a tagok személyének jelentősége van, a Ptk. maga ad eszközöket a csatlakozni kívánó tagok megszüréseire, például azzal, hogy elővásárlási jogot biztosít a tagoknak, az öröklés törvényi szabályait eltéríti stb. Még inkább különbségek vannak egy adott jogi személy típuson belül is az egyes konkrét jogi személyek között. Helytállóan állapítja meg *Kisfaludi*: „Egy olyan jogi személynél, ahol a tagok mindegyike önállóan is jogosult a jogi személy nevében döntéseket hozni, és e döntéseknek megfelelően képviselőként elkötelezni a jogi személyt, a többi tag pedig helytálló kötelezettséggel tartozik a jogi személy kötelezettségeiért, nagyon erős érdekeltség mutatkozhat a partnerek tudatos megválasztásában. Azoknál a jogi személyeknél azonban, ahol a tagok kötelezettsége kizárólag valamilyen vagyoni hozzájárulás teljesítése, és egyébként a korlátozott tagi helytállási kötelezettség miatt a tagok el vannak szeparálva a jogi személytől és egymástól is, a többi tag megválogatásában való érdekeltség jóval gyengébb intenzitású. Természetesen az utóbbi típusú jogi személyeknél is adott a lehetőség arra, hogy bárki a többi tag személyében rejülő okok miatt maradjon távol a jogi személytől, de a jogi személy tagjainak már nem feltétlenül biztosít a Ptk. eszközöket ahhoz, hogy az újonnan bekerülni kívánó tagok személyét kontrollálják.”¹²

Széles körben érvényesül a jogi személyeknél a felek *tartalomalakító szabadsága* is, amit a Ptk. *diszpozitív szabályozási kiindulópont* rögzítésével biztosít. Ezáltal kívánja a törvény elérni, hogy a jogi személy alapítói, illetve tag-

jai a lehető legszélesebb körben a saját igényeiknek megfelelően alakíthassák a jogi személy működési kereteit. A törvény szerint a jogi személyt létrehozó jogalanyok a létesítő okiratban maguk állapíthatják meg a jogi személy szervezetét és működési szabályait [3:4. § (1) bek.]. Ezen kívül a Kódex leszögezi, hogy a jogi személy tagjai, illetve alapítói az *egymás közötti és a jogi személyhez fűződő viszonyuk*, valamint a jogi személy *szervezetének és működésének szabályozása* során a létesítő okiratban eltérhetnek a törvény rendelkezéseitől. A Ptk. alkotói e körben tehát abból indultak ki, hogy minden olyan kérdésben lehetőleg teret kell nyitni a jogi személyt létrehozó alapítók, illetve a működtető tagok autonómiájának, amely kizárólag az ő „belső” ügyük. A szabályozás diszpozitív alapállását lényegében ugyanazok a megfontolások indokolják a jogi személyeknél, mint a kötelmi jogi áruszerződésekénél. A jogalkotó itt sem képes előre számba venni és megítélni a felek által megvalósítani kívánt célokat az általuk létrehozni és működtetni kívánt többszáz ezer jogi személy tekintetében. Ezért a törvény e körben sem tud a felek szándékainak – akár típusaik szerint – egyenként teret engedni. Egy alapvetően kógens szabályozás pedig elkerülhetetlenül tiltana olyan célokat is, amelyek tiltását semmi nem indokolja. Sokkal helyesebb ezért itt is a kötelező szabályozás általános elve alól tett kivételek módszere helyett fordított szabályozási eljárást követni: a felek tartalomalakító szabadságának teret nyitni, és azt kötelező előírásokkal csak ott korlátozni, ahol arra nyomós indokok szolgálnak.

A jogi személyekre vonatkozó normák számottevő részének diszpozitív volta *jelentős változás* a korábbi szabályozáshoz képest. Különösen az egyesületi, a szövetkezeti és a részvénytársasági jogban megszokottnak volt tekinthető a normák kógens jellege. A gazdasági társaságokról szóló első törvény (Gt.)¹³ még a Ptk.-hoz hasonló diszpozitív kiinduló alapállást választott ugyan, de a második Gt.¹⁴ és a harmadik Gt.¹⁵ főszabályként a rendelkezések kógenciáját mondta ki. A Ptk. ismét diszpozitív jellegű kiindulópontot választott, hogy ezzel nagyobb szabadságot biztosítson a tagok, illetve az alapítók számára az adott jogi személy érdekeinek leginkább megfelelő működési keret meghatározásához.

A Ptk. ugyanakkor – érthetően – a kötelmi jogi szerződésekhez képest szélesebb körben látta szükségesnek *kógens* normákban megfogalmazott *korlátokat* állítani a szerződési szabadságot ily módon biztosító diszpozitív jellegű kiinduló elv érvényesülésének. Az eltérést nem engedő konkrét szabályokon kívül nem térhetnek el a tagok, illetve az alapítók a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy a tagok kisebbségének jogait védő rendelkezésektől, és nem állapotodhatnak meg oly módon, hogy az akadályozza a jogi személyek törvényes működése feletti felügyelet érvényesülését [3:4. § (2) és (3) bek.].

¹⁰ *Kisfaludi*, uo.

¹¹ *Kisfaludi*, uo.

¹² *Kisfaludi*, uo.

¹³ 1988. évi VI. törvény

¹⁴ 1997. évi CXLIV. törvény

¹⁵ 2006. évi IV. törvény

3. Az eddig elmondottak kapcsán végül rá kell mutatnunk arra, hogy a *diszpozitív* és a *kógens* normák közötti különbségtétel nem jelent általános normatani kategóriaként kezelhető megkülönböztetést. Ez a distinkció csak a magánautonómia világában, elsősorban tehát a magánjogban érvényes, a magánautonómia területén kívül nem értelmezhető. Remélhetőleg ma már nem fordul elő olyan tévedés a diszpozitív norma mibenlétével kapcsolatban, mint a Legfelsőbb Bíróság egykori GKT 3/1973. sz. állásfoglalásában, amely azt mondta ki, hogy „szerződési vita esetén a diszpozitív jogszabályok a gazdasági perben eljáró bíróságot nem kötik”, vagyis hogy az ilyen normáktól nemcsak a felek, hanem a bíróság is elterhet.¹⁶

Alkalmat ad tanulmányunk témája arra is, hogy elosszassunk egy tévhitet az ún. *imperatív normák* mibenlétével kapcsolatban. Miként a diszpozitív és a kógens szabályok közötti megkülönböztetésről azt állapítottuk meg, hogy az csak a magánautonómia jogviszonyait rendező normák körében releváns, ugyanúgy meg kell szorítanunk az imperatív szabályok értelmezési tartományát is. Imperatív, azaz feltétlen érvényesülést kívánó szabályokról csak a nemzetközi tényállások elbírálásánál beszélhetünk, és az olyan normákat kell alattuk értenünk, amelyek az adott esetben alkalmazásra kerülő külföldi jog szabályaival szemben is érvényesülnek. A nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény 13. §-a ezt tételesen a következőképpen fejezi ki: „Az e törvény értelmében irányadó jogra tekintet nélkül alkalmazni kell a magyar jognak azokat a rendelkezéseit, amelyek tartalmából és céljából egyértelműen megállapítható, hogy azok az e törvény hatálya alá tartozó jogviszonyokban is feltétlen érvényesülést kívánnak (imperatív szabályok).”

III. A diszpozitív szabályozás kérdőjelei a gyakorlatban

1. Annak ellenére, hogy a kötelmi jogi szerződési szabályok alapvetően diszpozitív jellege a Ptk.-ban nem jelent változást a korábbi joghoz képest, az új Kódex első éveinek gyakorlatában ezen a területen is felvetődött egy kérdés: eltérést engednek-e az elévülés megszakítására vonatkozó normák, és így a felek megegyezésével bővíthetők-e a törvényben az elévülés megszakítására meghatározott jogi tények [6:25. § (1) bek.]?

Mielőtt az e kérdésre adható válaszokat megvizsgáljuk, emlékeztetünk arra, hogy az 1959-es Ptk. bírói gyakorlatában is felmerült egy hasonló probléma, és pedig a szerződésszegési szabályok diszpozitív vagy kógens jellegével kapcsolatban. Annak idején e kérdésre meggyőző választ adott *Benedek Károly* és *Világhy Miklós* a méltán híres cikksorozatban: a szerződésszegés szabályai alapvetően diszpozitívak, a szerződő felek autonómiájának határait e

körben a kártérítési felelősség korlátozására és kizárására vonatkozó szabályok (314. §) jelölik ki.¹⁷

1.1. Az elévülés megszakítására vonatkozó szabályok kógens vagy diszpozitív jellege a gyakorlatban annak kapcsán merült fel, hogy a megszakításra vezető jogi tények közül a Ptk. elhagyta a „követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítást”. Ezt az elévülést megszakító jogi tényt az 1959-es Ptk. vezette be, azt korábbi magánjogunk nem ismerte.¹⁸ Az új Ptk. azért nem fűzi az elévülés megszakításának jogkövetkezményét a teljesítésre történő írásbeli felszólításhoz, hogy ösztönözze a jogosultat igénye bíróság előtti érvényesítésére és a bizonyítási nehézségek lehető elkerülésére. Ez a megszakítási ok ugyanis az esetek többségében ellentétes az elévülés intézményének lényegével: nem az igény érvényesítésére, hanem az igényérvényesítési idő (és az azzal járó bizonytalanság) meghosszabbítására ösztönöz. Alapvetően a jogbiztonságot szolgálja tehát, ha egy ilyen aktus nem szerepel a Ptk.-ban az elévülést megszakító jogi tények között. Így tárgytalanná váltak azok a problémák is, amelyeket ez a megszakítási cselekmény az 1959-es Ptk. bírói gyakorlatában felvetett.¹⁹

Lehetnek ugyanakkor olyan jogviszonyok, amelyeknél az elévülés írásbeli felszólítással történő megszakítása méltányolható érdekeket véd és jogpolitikailag támogandó. Ilyen lehetőséget indokolhatnak például a tömegesen jelentkező azonos jogalapon felmerülő igények a *közüzemi szolgáltatásokat* (villamos áramot, vizet, gázt stb.) nyújtó gazdasági társaságok *díjkövetelése*i esetében. Ezeknél szükséges lehet az elévülési idő meghosszabbítása, adott esetben a hátralékos fogyasztó fizetésre történő írásbeli felszólításával. Hasonló a helyzet az ugyancsak tömegesen előforduló és azonos jellegű, a *közös jogkezelés körébe eső szerzői jogdíjak* megfizetésével kapcsolatos igényeknél. Ilyen és hasonló követelések esetében mindkét fél érdekét szolgálhatja az a lehetőség, hogy fizetési meghagyás vagy perindítás nélkül el lehessen érni az elévülés megszakítását, lehetőséget adva a kötelezettnek a békés rendezésre. Méltányolandó ezért, hogy az említett és hasonló esetekben a felek úgy állapodhassanak meg, hogy az írásbeli felszólítás az elévülés megszakítását eredményezi. Kérdés, hogy megtehetik-e ezt a felek? Ha a Ptk. vonatkozó szabályait diszpozitív normának tekintjük, nincs akadálya a felek ilyen megállapodásának. Ha viszont

¹⁶ Éles kritikában részesítette ezt az alapvetően téves álláspontot már annak idején *Vékás Lajos*: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Budapest 1977, 108. o., 17. lj. Vö. a következő lj.-tel is.

¹⁷ Lásd *Benedek Károly – Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban*. Budapest 1965, 133–139. o. (134. o.). A szerzők szükségesnek látták arra is felhívni a figyelmet, hogy a Ptk. diszpozitív szabályaitól alacsonyabb rendű jogszabály nem térhet el, ehhez a törvény külön felhatalmazása szükséges. A Legfelsőbb Bíróság egykori 831. sz. PK állásfoglalása pedig – szintén fölös óvatosságból – még arra is rámutatott, hogy a felek felelősségkizáró megállapodására is vonatkoznak a szerződés megtámadására vonatkozó szabályok és a *venire contra factum proprium tilalma*.

¹⁸ Lásd Mtj. 1297. és következő §-okat.

¹⁹ Lásd BH 2005.399.; EBH 2007.1687.; BH 2008.90.; BDT 2013.2853.

az elévülés megszakítására vonatkozó törvényi felsorolás kógens normában megállapítottan zárt, a szerződés érvényesen nem állapíthat meg a törvényben nem szereplő megszakítási okot, adott esetben az írásbeli felszólítás formájában. Ezért kell állást foglalni a szabályozás diszpozitív vagy kógens jellege tekintetében.

A kötelekre vonatkozó, *a felek jogait és kötelezettségeit* megállapító közös szabályok *diszpozitív természetéből* [6:1. § (3) bek.] véleményünk szerint már önmagában az következik, hogy a felek a szerződésben kiköthetik az írásbeli felszólításnak az elévülést megszakító hatását. Ez az értelmezés összhangban van a felek autonómiájának, szerződési szabadságának fokozottabb elismerésével a Ptk.-ban. Ezt a következtetést erősíti meg továbbá, hogy a törvény egyedül az elévülés kizárását tiltja meg, kimondva, hogy az elévülést kizáró megállapodás semmis [6:22. § (4) bek.]. Ebből a rendelkezésből is *a contrario* az következik, hogy az elévülés egyéb szabályai, így az elévülés megszakítására vonatkozó rendelkezések is diszpozitív jellegűek. Az előbbi értelmezést támasztja alá nem utolsósorban az a körülmény is, hogy az elévülést a bíróság nem veszi hivatalból figyelembe, hanem azt a félnek az igényt megszüntető (pergátló) kifogás formájában kell érvényesítenie [6:23. §]. Ez az eredmény vezethető le végül, de nem utolsósorban az elévülési idő felek általi megváltoztatására vonatkozó szabály módosulásából az új Ptk.-ban. Az 1959-es Ptk. [325. § (2) bek.] rövidebb elévülési határidő megállapítását korlátok nélkül lehetővé tette, de az elévülési határidő meghosszabbítására csak egy évnél rövidebb határidő esetében adott lehetőséget. Ezzel a korlátozással nyilván a bizonyítás nehezebbé válását kívánta megelőzni. A Ptk. viszont abból indul ki, hogy a bizonyítási nehézségeknél a hosszabb elévülési határidő kikötése miatti növekedése miatt nem indokolt a felek autonómiáját csorbítani. A felek ugyanis maguk közösen vállalják ilyenkor a bizonyítás esetleges elnehezülését. Ezért a Ptk. – ugyancsak a felek autonómiájának biztosítása jegyében – az elévülési idő meghosszabbítását is lehetővé teszi [6:22. § (3) bek.]. Ha pedig a törvény a felek számára az elévülési idő meghosszabbítását megengedi, nem lehet akadálya annak sem, hogy a felek megállapodása ezt az eredményt a teljesítésre történő írásbeli felszólítás útján, az elévülés megszakításával érje el. Megjegyezzük: véleményünk szerint az elévülési idő olyan hosszú időre (pl. száz évre) történő kikötése vagy meghosszabbítása, ami már magával az elévülés intézményének funkciójával megy szembe, az elévülés kizárásaként értékelhető és annak tilalmába [6:22. § (4) bek.] ütközik.

Véleményünket abban összegezzhetjük, hogy az *elévülés megszakítására vonatkozó rendelkezések a Ptk.-ban diszpozitív jellegűek*, és ezért a felek megállapodhatnak abban, hogy a követelés elévülését a törvényben felsorolt jogi tényeken kívül a követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítás is megszakítja.²⁰ Az a tény, hogy a Ptk. az írásbeli felszólítást

tudatosan kihagyta az elévülést megszakító jogi tények közül, csak annyit jelent, hogy a törvényhozó – az elévülés funkciójának lehető védelme érdekében – ezt a lehetőséget nem vette fel az ajánlott, a felek ellenkező megállapodása hiányában érvényesülő diszpozitív szabályok közé, de semmiképpen sem jelenti azt, hogy meg akarta tiltani a feleknek az ilyen értelmű megegyezést. Egy diszpozitív norma elhagyásával ugyanis, miként a diszpozitív szabályozással rendszerint, a jogalkotó az általában optimális jogi megoldásról alkotott véleményét juttatja kifejezésre, de nem akarja elzárni a különös helyzet által indokolt kivételes jogi megoldás lehetőségét.

1.2. Tekintettel arra, hogy a példaként említett és hasonló jogviszonyok szinte kivétel nélkül *általános szerződési feltételekkel* jönnek létre, az írásbeli felszólításhoz az elévülést megszakító következményt fűző szerződéses kikötést a Ptk.-nak az általános szerződési feltételekre vonatkozó szabályai tükrében is vizsgálni kell. Ebből mindenekelőtt az következik, hogy az ilyen szerződéses feltétel csak külön figyelemfelhívás és elfogadás alapján válik a szerződés részévé [Ptk. 6:78. § (2) bek.].²¹ Ezen túl figyelembe kell venni a szerződési feltételek tisztességtelenségére vonatkozó rendelkezéseket (6:102–6:104. §-ok) is. Ezt a próbát az adott kikötés véleményünk szerint kiállja, hiszen biztosan nem tartozik sem az ún. fekete listás [6:104. § (1) bek.], sem pedig az ún. szürke listás [6:104. § (2) bek.] kikötések közé. Egyébként pedig a törvény szerint az az általános szerződési feltétel tisztességtelen, „amely a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a szerződési feltétel alkalmazójával szerződő fél hátrányára állapítja meg” [6:102. § (1) bek.]. A szóban forgó kikötés nem vitában mindkét fél, tehát a fogyasztó érdekét is szolgálja, hiszen a bíróság előtti jogvita lehető elkerülése a fogyasztó számára is előnyös. A Ptk. ráadásul azt is előírja, hogy a kikötés tisztességtelenségének vizsgálatakor – többek között – figyelembe kell venni az érintett kikötésnek a szerződés más feltételeivel való kapcsolatát [6:102. § (2) bek.]. Ez utóbbi törvényi szempontot az uralkodó bírói gyakorlat már a Ptk. előtt is alkalmazta, megállapítva, hogy az általános szerződési feltétel tisztességtelen voltát nem önmagában, hanem az egész szerződést értékelve kell vizsgálni (BH 2009.323.). Ez a követelmény itt a rövid elévülési határidő tekintetbevételét jelenti. Az előbbieken alapuló véleményünk szerint az általános szerződési feltételek tisztességtelenségére vonatkozó szabályok nem állják útját az olyan kikötés érvényességének, amely a fizetésre történő írásbeli felszólításhoz az elévülés megszakításának következményét fűzi. Ha a felek a szerződést nem általános szerződési feltételekkel kötik, a Ptk. alapelvei rendelkezései, mindenekelőtt a *jóhiszeműség és tisztesség*

²⁰ Lásd Vékás Lajos: *Az elévülés*, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter, 9. ljb. i. m. Ugyanígy már e Kommentár első (2014-es) kiadásában is: 1339. sk. o.

²¹ Így foglalt állást az Új Ptk. Tanácsadó Testület is: <http://www.lb.hu/hu/ptk>

ség elve állítanak korlátot az elévülést megszakító jogi tények felek által történő indokolatlan szaporításának.²²

2. A jogi személyekre vonatkozó szabályozás diszpozitív kiindulópontját a jogászok egy része nemcsak a megszo- kottól történő eltérésnek gyakran kijáró gyanakvással fogadta, hanem a gyakorlatban kezelhetetlennek vagy legalább is nehezen alkalmazhatónak találta.²³ Voltak olyan hangok is, amelyek szinte pánikszerű félelmet sugalltak, és a szabályozás alkalmazhatatlanságát jósolták. Az aggályok nem igazolódtak. Az egyesületekre vonatkozó szabályokat ugyan 2016-ban – részben emiatt – módosítani látták szükségesnek,²⁴ de egészében véve a felsőbbbírói gyakorlat – törvényhozói beavatkozás nélküli példás kreativitással válaszolta meg a gyakorlatban jelentkező kérdéseket.

A társasági jogban eleve nem merült fel annyi probléma, mint amennyivel a kételkedők számoltak, mert a társasági szerződések közel 90%-át formanyomtatványon kötik, és ezeknél a szerződéskötéseknél a törvénytől való esetleges eltérés nem vehet fel kétségeket.²⁵ Az e körön kívül jelentkező kérdések megválaszolásánál a mértékadó ítélőtáblai gyakorlat – helyesen – a következő logikai gondolatmenetet követi.²⁶

2.1. Egyértelműek azok a szabályok, amelyek az alapító és a tagok számára kifejezetten tiltják és semmisnek nyilvánítják a tőlük való eltérést [3:4. § (3) bekezdés a) pont].

2.2. Kifejezett tilalom hiányában a bíróság mintegy második szűrőként az alkalmazásra kerülő norma tartalmát abból a szempontból vizsgálja, hogy a 3:4. § (2) bekezdés körébe esik-e az eldöntendő kérdés, vagyis kizárólag „belső”, azaz a jogi személy és annak tagjaira korlátozható jelentőségű problémáról van-e szó, és emiatt megnyitja-e a törvény a felek számára az eltérés lehetőségét. Ebbe a körbe tartozóként kezelte a bíróság – helyesen – azt a kérdést, hogy kft.-nél a társaság ügyvezetése (3:21. §, 3:196. §) igazgatóság létesítésével is megoldható.²⁷ Hasonlóképpen válaszolható meg az a kérdés is, hogy ellátha-

tók-e a cégvezetői teendők (3:113. §) munkaviszony helyett megbízási jogviszony keretében.

Nem lehet viszont e körbe tartozónak tekinteni például az egyes társasági formák definícióinak fogalmi elemeit. Ilyenként fogja fel a bírói gyakorlat kft.-nél a törzsbetét-minimumot (100 ezer Ft) is. Kógens normaként értelmez a judikatúra egyes jogvesztő határidőket [pl. 3:158. § (1) bek.], és így kezeli a jogi személy határozatainak bírósági felülvizsgálatára vonatkozó szabályokat is.

Még nem dőlt el, hogy eltérést engedők-e a jogi személy határozathozatalára vonatkozó szabályok a 3:19. § (2) bek.-ben. Az ítélőtáblák többségi álláspontja szerint: igen. Hasonlóképpen többségi ítélőtáblai álláspontról beszélhetünk a tekintetben is, hogy a kft. bejegyzését követően egy tagnak több üzletrésze is lehet, mivel egy ilyen helyzet nem ütközik az üzletrészre vonatkozó törvényi előírásokba (3:164. §).

2.3. Olyan esetben, amikor a vizsgált szabályban érintett kérdés „belső” kérdésnek minősül, és ezért elvileg a norma diszpozitív jellegű, harmadik szűrőként a 3:4. § (3) bekezdés b) pontjában szereplő kizáró körülmények vizsgálatát kell elvégezni. Kógens jellegűnek fogta fel – helyesen – a bíróság a Ptk.-nak azt a rendelkezését, amely szerint egyhangú határozat szükséges az alapszabály olyan módosításához, amely egyes tagok jogait hátrányosan érintené, vagy helyzetét terhesebbé tenné [3:102. § (3) bek.].²⁸ Ellenkező értelmezés mellett a kisebbség jogai sérülne. Kivülállók érdekei szenvednének csorbát akkor, ha az alapszabály korlátozhatná kívülállók szabad betekintését a részvénykönyvbe. Ezért kógens az erre vonatkozó rendelkezés [3:247. § (1) bek.].²⁹ S végül egy harmadik példa a kógeniára, amely esetben a hitelezői érdekek védelme miatt kell kógens szabályként felfogni a vagyoni hozzájárulás vagy a pótbefizetés elmaradása miatt megszünt tagsági jogviszonnal összefüggő eljárás szabályait (3:177–181. §-ok).³⁰

Összefoglaló jelleggel az állapítható meg, hogy a szabályozás alapvetően diszpozitív jellege miatt az előzetesen vártnál kevesebb kérdés merült fel a jogi személyek normáinak alkalmazása körében, és azokat a felsőbbbírói gyakorlat megnyugtatóan válaszolta meg. Ez pedig a törvényhozó elvi alapon elfoglalt álláspontját igazolja: helyes döntés volt a feleknek a lehető legszélesebb körben autonómiát biztosítani.

²² Lásd Vékás Lajos: *Az elévülés*, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter, 9. lj.-ben i. m. Ugyanígy már a Kommentár első (2014-es) kiadásában is: 1339. sk. o.

²³ Lásd Sárközy Tamás: *Az új Ptk. jogi személy könyvéről*. Jogtudományi Közöny 68 (2013), 461–470. o.

²⁴ 2016. évi CLXXIX. törvény

²⁵ Ugyanígy Sárközy Tamás: *Az új Polgári Törvénykönyv kodifikációjának menetéről*, In: Az Igazságügyi Minisztérium iratanyaga a 2013-as Polgári Törvénykönyv előkészítésével és hatálybalépítésével kapcsolatban, I. kötet, 11–25. o. (24. o.: „a gazdasági társaságok körében az ún. diszpozitivitás-kógenia probléma jelentéktelenné vált”).

²⁶ Lásd ehhez Dzsula Marianna: *A gazdasági társaságok szervezeti és működési kereteit meghatározó diszpozitív és kógens szabályok*. Polgári Jog 2 (2017) 10. sz.

²⁷ BDT 2015.30.

²⁸ BDT 2017.366.

²⁹ BH 2017.124.

³⁰ BDT 2016.3568.